

۱۳۳۷

دانشگاه ملی ایران

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه

دوره فوق لیسانس ادبیات فارسی

موضوع

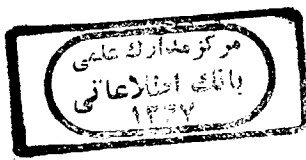
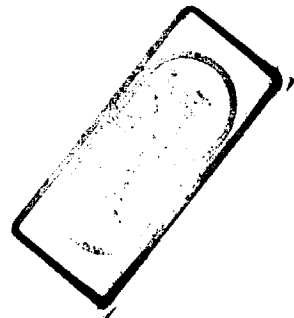
اختلافات دستوری در کتابهای دستور زبان فارسی

پاراهنمایی

استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسن کریمان

تهیه کننده

محمدتقی آگاه

خرداد ماه ۲۵۳۶ شاهنشاهی

۱۰۵۱۷

مآخذ

الف - کتابهای دستور زبان فارسی :

۱- آزادی اردکانی، احمد - دستور زبان فارسی، اصفهان، کتابفروشی شهسواری

چاپ اوله ۱۳۴۹

۲- اسائی و محمدعلی، دستور زبان فارسی، اصفهان، کتابفروشی شهسواری

چاپ دوم ۱۳۴۸

۳- اصفهانی و میرزا حبیب - دستان فارسی، فاستا، نبوله، چاپ اول -

۱۳۰۸ قمری

۴- برناتک و علی - دستور زبان فارسی، انتشارات کایان، ۱۳۴۶

۵- پنج استاد (قریب چهاره فرزانفر، معانی و رشیدپاشا) دستور زبان فارسی

تهران، انتشارات کتابفروشی مرکزی، ۱۳۵۰ - بر دو جلد

۶- طائی و حسن - دستور زبان فارسی، شیراز، چاپ کوروش، ۱۳۵۱

۷- همایری، دکتر طلعت - دستور زبان فارسی، تهران، کتابخانه طهرانی

چاپ دوم ۱۳۴۸

۸- حسین نواده حسن و هادی گلرو (دبیران دبیرستانهای لشکرود) دستور

زبان فارسی، فایرو محل، انتشار نامعلوم، ۱۳۵۰

۹- عبا میرزه دکتر عبدالرسول - دستور زبان فارسی، تهران، کتابفروشی تهران

چاپ هفتم ۱۳۵۲

۱۰۸۱۷ ✓

- ۱۰- نایب جواد رضا - دستور زبان فارسی و اصفهان و کتابفروشی ثقلی و ۱۳۳۸
- ۱۱- عقانه دکتر امیرج - دستور زبان فارسی و تهران و امیرکبیر و چاپ نهم و ۱۳۴۶
- ۱۲- ذوالفقور هـ ر - دستور زبان فارسی و تهران و انتشارات ارغنون و ۱۳۵۰
- ۱۳- سلطانی علی - ارکمه تا کلمه - انتشارات مدرسه عالی ادبیات و زبانهای
خارجی و ۱۳۵۵
- ۱۴- طالبانی سیدکمال - اصول دستور زبان فارسی و تهران و انتشارات امیرکبیر
چاپ دوازدهم و ۱۳۵۸
- ۱۵- طالبانی میرزا حسن و لسان العجم و بمبئی و ۱۳۱۲ قمری • قطع جیبی
- ۱۶- • • • ریان وطن و تهران و مطبعه آقا میرزا علی امیر
۱۳۱۸ هجری (قصری) • قطع جیبی •
- ۱۷- فریددورد دکتر خسرو - دستور امروز تهران و ۱۳۴۸
- ۱۸- قرب و عبدالصمیم - دستور زبان فارسی و تهران و چاپخانه حرکت مطبوعات
طبع بیستم و ۱۳۲۷ • قطع جیبی •
- ۱۹- قرب محمد - زبده دستور فارسی و انتشارات بنیاده چاپ دوم •
- ۱۹- کیوانه صفتی و تهجریه و ترکیب نبرد دستور زبان فارسی و تهران و چاپخانه حدیری
چاپ دوم و ۱۳۵۳ • قطع جیبی •
- ۲۰- لغت نامه و مصفا •
- ۲۱- مفکر و دکتر محمدجواد - دستور نامه و تهران و مؤسسه مطبوعاتی تهران
چاپ هفتم و ۱۳۵۰ •
- ۲۲- فائق خانلری و دکتر پرویز و دستور زبان فارسی و تهران و انتشارات بنیاد
فرهنگ و چاپ دوم و ۱۳۵۲ • قطع جیبی •

- ۲۴- فلسفی و علمبردار - دستور زبان فارسی مرثیة، کتابفروشی نزل، ۱۳۴۹
- ۲۵- عطایون فرخ عبدالرحیم - دستور جامع زبان فارسی و طبعت جلدیتر یکجلد، تهران و مطبوعات علی اکبر علمی و چاپ دوم ۱۳۳۹
- ۲۶- یحیی و یوسف - دستور نامه جدید تهران و کتابفروشی سدی ۱۳۵۱
- ۲۷- دستور زبان فارسی و تألیف آقایان : لطفعلی بنان - علی تقی زاده - مختار فرهودی - علی اکبر فرزاد - احمد قائم مقامی (دیپاران دبیرستانهای تبریز) تبریز و کتابفروشی ابیکور ۱۳۵۵
- ۲۸- دستور زبان فارسی ... تألیف: طاهره فرید - هوشنگ آرونگی - محمد طاهری - اکبر بیروزی (دیپاران دبیرستانهای تبریز) تبریز و ابن سینا و چاپ دوم ۱۳۴۲
- ۲۹- کتابهای فارسی دبیرستانها
ب - کارهای زبان شناسی :
- ۱- باطنی و محطریا - توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی و تهران با انتشارات امیرکبیر ۱۳۴۸
- ۲- عصاره دکتر چتر و دکتر اسماعیل باکی - گفتارهای دستوری تهران و انتشارات امیرکبیر ۱۳۴۸
- ۳- عیدان ه م - اسم عام و اسم خاص - پژوهشنامه فرهنگستان زبان ایران و عصاره ۱ سال ۱۳۵۱

ج • مجله‌ها و نشریات و ماهنامه‌ها :

۱- مادی امیرمذنی - جمله توشیحی - مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس تحقیقات ایرانی و به کوشش محمدعلی عالیان و شیراز با انتشارات دانشگاه پهلوی
جلد اول و ۲ ص ۲۴۸ - ۲۵۸ •

۲- دکتر مائمه ایفان ماوی - نستورنویسی در دوره تفهیمات - مجله دانشکده انبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و بهار و تابستان ۲۵۳۵ شماره ۱ و ۲ و سال ۳۳ و ۲ ص ۲۸۸ - ۲۹۴ •

۳- ابوالقاسم برتوا علم - کتاب نستور زبان فارسی - ماهنامه بنیاد و سال اول و شماره ۲ •

۴- عباس حجت جلیلی - دستور زبان فارسی - پلی کنی تهران ص ۴۱ ص مندرج - انتشارات ابن سینا •

۵- دکتر خسرو فرخنده‌ورد - بدل و گروه اسمی بدلی در زبان فارسی - مجله دانشکده

انبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و بهار ۲۵۳۵ شماره ۲ سال ۳۳ •

۶- دکتر نصرت‌الله کاسمی - تدریس زبان فارسی در دبستانها و دبیرستانها -

گوهر و نشریه بنیاد تکنیک‌کاری نوربانی و بهمن و اسفند ۲۵۳۵ سال چهارم -

شماره ۱۱ و ۱۲ •

بنام خدا

در دوران تحصیل کراره از استادان ادبیات فارسی شنیده‌ام که در کتابهای دستور زبان فارسی اعتقادات آنگاری مفهوبناست. این ناعلمانهگی هنگامی برایم آنگار عدد که به تدریس ادبیات در دستور زبان فارسی اعتقاد ورزیدم. با توجه به این موضوع که در کتابهای نخستین دبیرستان در تدریس ادبیات فارسی اعتنا می صورت نمی گرفته در کلاسهای آخر دبیرستان بخصوص در کلاسهای علم نظام قدیم به یکباره نادان آموزان ناگ‌زهر به ادبیات ترو می آوردند و چون سر یک از نادان آموزان کتاب دستور فارسی چنان‌گانه می برای آموختن دستور زبان فارسی اختیار می کنند به چهاره دبیر ادبیات فارسی که برایش وضعی نامتعادلی بوجود آمده است. ه کتاب دستور زبان فارسی را باید انتخاب کند؟

این موضوع انگیزه آن عدد تا رساله پایان تحصیلی دوره فوق لیسانس خود را به اختلافاً دستوری در کتابهای دستور زبان فارسی اختصاص دهم باید که بار اعطایی استاد محترم جناب دکتر حسین کریمان از عهده برایم.

الحامد لله - معذرتی آگاه

بنام خداوند جان آفرین
حکیم سخن نرزیان آفرین

مقدمه

سراغار اکثر دستورها ما و نیماجه بیشتر نوعه های که درباره زبان و ادب فارسی فراهم شده است ضرورت تدوین یک دستور کامل زبان فارسی را یاد آورده است. و گاه گاهی نویسندگان آنها از بی توجهی استادان انجمن فارسی به این موضوع مهم تأمل نکرده اند و هر یک برای رفع این نقیصه خود را بر آن دامت تا قسمتی از این کلمات زبان و ادب فارسی را بر طرف کنند.

تفصیلاً کار گروهی در مورد تدوین قواعد و تعاریف دستوری نرزیان فارسی دستور پنج استاد است. هر چند از مرجعی به اصطلاح قانونی و بنام فرهنگستان صادر شده است لکن مؤلفان آن استادان بنام زبان و ادب فارسی بودند و به همین جهت قبول خاطر بیشتری برخوردار شده است.

لغت نامه مصداق که بنام کار گروهی است هر وقت آن جدا گانه زیر نظر یک یا چند تن از استادان تهیه شده است. مثلاً برای اینکه بدانیم برای این گنجینه گرانمایه ادب فارسی کلمه برجسته است به جزوه شماره ۱۸۱ مراجعه می کنیم که در بالای صفحه ما قبل صفحه ۱۰۱ نوشته شده است :

• مسؤولیت تنظیم و تدوین مطالب این مجلد را آقای رسول شایسته بعهده داشته اند و مطالب مندرج بر آن با آقایان محطبرین کتابادی و دکتر

شهبندی و عباس دیوبندی مقابله شده است.
 حتی بیشتر استادان ادبیات بر این عقیده اند که شاید این مقابله
 هرگز صورت نپذیرفته باشد. چون تهیه نان و آب و تأمین اقساط
 مسکن مجال بازخوانی نمی‌دهد. بفرض که این کار عملی می‌شد سازمان
 لغت‌نامه مجموع آراء گشتگان را به تفکک ثبت کرده است و مخصوصاً
 در موارد دستوری يك قاعده کلی به دست نمی‌دهد و خود را مسؤول اجرای
 بندهای ۱ و ۲ و ۳ ماده دوم اساسنامه فرهنگستان ایران مصوب خردادماه
 ۱۳۱۴ شمسی نمی‌داند تا چه رسد به قبول مسؤلیت اجرای بند ۴ ماده دوم
 همان اساسنامه، زیرا این وظایف به عهده فرهنگستان است و سازمان
 لغت‌نامه راهی دیگر نرپیش دارد.

ماده دوم - وظایف فرهنگستان بقصر انبیل است :

- ۱- ترتیب فرهنگ بقصد رد و قبول لغات و اصطلاحات در زبان فارسی .
- ۲- اختیار الفاظ و اصطلاحات در هر رشته از رشته های زندگانی با سعی
 در این که حتی الامکان فارسی باعد.
- ۳- پهرستن زبان فارسی از الفاظ نامتناسب خارجی .
- ۴- تهیه دستور زبان و استخراج و تعیین قواعد برای وضع لغات فارسی
 و اختیار لغات خارجی. (مقدمه لغت‌نامه د هخدا ص ۱۰۶ که از نامه فرهنگستان
 سال اول شماره اول نقل کرده است)

گرچه بهتر از دستور فارسی مرحوم میرزا عبدالعظیم قریب شریفگان زبان فارسی از *عص الفین محققین قیس راوی* تا میرزا حبیب امشانی در ارائه قواعد در موارد دستوری کوشش‌های بی‌ارح بکار برهنده لیکن از آن مهسان فقط کارهای میرزا حبیب امشانی در تفهیم قواعد دستوریان فارسی قابل استفاده است.

نخستین آثاری که پندار المعجم *عص قیس* در مورد دستوریان فارسی فراهم آمد ابتدا به زبان عربی از *مفاتیح العربیة لسان الفُرس* * تألیف ابوجان نحوی (۶۵۴ - ۷۵۰) و * *حلیه الانسان فی حلیه اللسان* * تألیف ابن مینا که ترجمه منقول برای زبانهای عربی-ترکی - فارسی نوشته شده است باید نام برد *

در نیمه اول قرن نهم هجری کمال باغازاده (متوفی به سال ۹۴۰) در عثمانی * قواعد الفُرس * را به ترکی تألیف کرد *

عبدالکریم ابن ابی القاسم پروانی (۱۲۶۲ قمری) * قواعد صرف و نحو فارسی * را در زمان سلطنت محمدشاه قاجار به زبان فارسی نوشت و در تبریز چاپ شده است *

۱ و ۲ - جلال الدین همایی - دستوریان فارسی - مقدمه لغت نامه دهخدا

س ۱۲۴ - ۱۲۵ *

۳ - دکتر مائمه ایصال ساوی - دستوری نویسی در دوره تنظیمات مجله دانشکده انبیا و علوم انسانی دانشگاه تهران - تهران - شماره اول سال ۱۳۳۱ - ۲۹۴-۲۸۸

و تصنیفات فارسیه " تألیف سید حافظ عثمان وهبی بن ابراهیم

بولجوری به سال ۱۲۶۲ قمری در عثمانی به زبان ترکی نوشته شده است ^۱.

" قواعد فرسیه و نظام الکلام " تألیف علی بن محمد بن الجالی به زبان عربی

در سال ۱۲۶۹ قمری به چاپ رسید ^۲.

" صرف و نحو فارسی " تألیف مرحوم حاج محمد کریم خان بن ابراهیم خان

کرمانی که تاریخ تألیف آنرا ۱۲۷۵ قمری نوشته است ^۳.

" فقهه فارسی " تألیف سید محمد جمال الدین بن سید محمد علی فتحی الرجبی

به زبان ترکی به سال ۱۲۸۱ قمری در عثمانی به چاپ رسید ^۴.

" در القواعد الفارسی " تألیف عثمان الطرسوسی بن علی به زبان ترکی

در سال ۱۲۸۵ قمری عثمانی نوشته شد ^۵.

" گسزار قواعد فارسی " تألیف حافظ ابراهیم ، به زبان فارسی به سال

۱۲۸۹ قمری در عثمانی به چاپ رسید ^۶.

۱ و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ - دکتر سائمه ایصال صاوی ، دستور نویسی در دوره

تغلیفات ، مجله دانشگاه انبیاات دانشگاه تهران ، شماره ۱ و ۲ -

سال ۳۳ ص ۲۸۸ - ۲۹۴ .

۲ - جلال الدین همایی - دستور زبان فارسی ، مقدمه لغت نامه دهخدا

ص ۱۷۵ .

- دستور سخن^۱ - تألیف حبیب‌المنهاجی به زبان فارسی فرمال ۱۲۸۹ قمری^۲.
- قواعد لسان فارسی - که مؤلفش معلوم نیست به زبان ترکی فرمال ۱۲۹۱ قمری در عثمانی تألیف شد^۳.
- تفسیر الصّیّان - تألیف محمدحسین بن محمود بن عبدالرحیم انصاری فرمال ۱۲۹۸ قمری^۴.
- لسان العجم - تألیف میرزا حسن طالقانی فرمال ۱۳۰۵ قمری^۵ تألیف عده و فرمال ۱۳۱۶ هجری قمری بطبع رسیده است هم تقلیدی از صرف و نحو زبان عربی است^۶. و خلاصه آن به نام زبان وطن نیز مطبوع است.
- ارمیان این همه آثار - دبستان فارسی - تألیف میرزا حبیب‌المنهاجی که فرمال ۱۳۰۸ قمری تراستاقبول به طبع رسیده است برای فایده آموزان و دانشجویان قابل استفاده است.

۱- نخستین کسی که کلمه دستور را برای نام کتاب قواعد زبان فارسی اختیار کرده و قواعد فارسی را از عربی جاساخته و از ناهمه ترجمه و تقلید عرب قدم بیرون نهاده و بالعطفه برای زبان فارسی مستقلاً تا آنجا که میتواند اصول و قواعدی مرتب نموده میرزا حبیب‌المنهاجی است. (جلال الدین همایی مقدمه لغتنامه مصنفان ۱۲۲) ۲- مؤلف - دکتر مائمه ایبالت ماوید دستور نویسی در دوره تنظیمات و سبکخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و عماره اول سال ۱۳۳۱-۱۳۳۲.

۳- جلال الدین همایی مقدمه لغتنامه مصنفان ۱۲۶ و ۱۲۸

۴- قمری ۵ کتاب زبان وطن می نویسد - فرمال ۱۳۰۱ هجری این نثره کفنام کتاب لسان العجم را برای متعلمین مندرجه مبارکه دارالفنون بنیاد است.

پس از دستور مرحوم عبدالملکیم تهرانی و پنج استاد دو نمونه دیگر
یعنی دستور دکتر عیاشی و دستور دکتر ناطق خاقلری هر یک با روش
چنانگانه مورد استفاده دانش آموزان قرار گرفت.

دستور جامع زبان فارسی تألیف عبدالرحیم معایون فرخ که پرسیده
جایزه سلطنتی شده است برای تهرانی نردبستانها و دبیرستانها و دوره های
مقدماتی دانشکده ها فراهم شده است. و مؤلف خود این موضوع را در مقدمه
کتابش بیان داشته است و شاید به سبب حجم بودن کتاب تجدید چاپ آن مقرون
به صرفه نبود و از این رو به فراموشی سپرده شده.
دستور نویسان دیگر برابر اصرار خوشان تقریباً از روی هم اکتباس
کرده اند.

کارهای زبان شناسی مانند نوشتن محسناً باطلسی تحت عنوان
"توضیح ساختمان دستوری زبان فارسی" و با تألیف دکتر جعفر عصار
و دکتر اسطغر اکبری با عنوان "گفتارهای دستوری" که اغلب به رد
تصاریف یعنی از تقسیمات کلمه و انتساب آنها به تبعیت از صرف و نحو
زبان عربی انجام داده دستور نیست بلکه در تنظیم یک دستور واحد مفید
که هر یک فرهنگستان زبان فارسی فراهم می شود خواهد توانست راه گنا
باشند.

نخستین عماره ندره فرهنگستان زبان ایران به نام پروفسور سامه
(که گویا فقط یک بار منقذ شده) نیز نشان داد که در آنجا هم کار گروهی
به معنی اعم صورت نخواهد گرفت.

دو گنجان در ستوری زبان فارسی یکی « اسم عام و اسم خاص » و دیگری
 کو تا مترقی جله و ساعتان آن نر زبان فارسی « انفرادی نوعه عده است
 و نر منظمه پژوهننامه قید عده است که :

• چاپ هیچ گنجان دلهل آن نر واحد بود که فرهنگستان نظر نویسنده « عبود
 نگاری یا املا او را تأیید می کند »

اکسون نراین مختصر اعتلا فات دستوری و موارد بسیار اصولی و
 روشن را نر دستوره های رایج را برابرم می گذاریم و نراین کسار
 دستوره پنج استاد را اصل قرار می دهیم^۱ و به ترتیب دستوره های
 دیگر را که به نام مؤلف نام می دهیم با پنج استاد مقابله می کنیم .
 هدف نراین رساله نه تحقیقات زبان شناسی است و نه نوعن دستوره
 زبان فارسی . فقط رویارویی اعتلا فات دستوری نر کتابهای دستوره زبان
 فارسی است .

امینت با را محتای استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسین کسریمان
 نعمتی از این مهم را به انجام برسانم . انشاء الله .

۱- چون « البآن را پنج تن از استادان بنام ادب فارسی که هر یک
 سالها نر خدمت فرهنگ و ادب کفر اعتفال ناعتقد فراهم و تأیید کرده اند
 نمونه نر طرح سوالات امتحانی سالهای قسم دبیرستانها و کنکورها از پنج استاد
 و روی آن استفاده می شود .

نخستین فصل کتابهای دستور

بلخ استاد عمادند میرزا حبیب اعفہانی از تقسیمات زبان فارسی
به باستانی و نری و پهلوی آغاز می‌کند و پس از تعریف حروف هم‌جا
و همزده نال و نال و معروف و مجهول مخفف و تبدیل حروف و تنوین
می‌نویسد: این کتاب شامل دو بخش و یک خاتمه است.

بخش نخست = کلمات ده گانه و بخش دوم = جمله و خاتمه = پی‌اوند
محمدعلی اسامی بخش یکم دستور عوفرا به تعریف دستور زبان و الفبای
فارسی و حرکت و سکون و نال و نال و تنوین و تعدید و تبدیل حروف و
به هم‌جا و لفظ و کلمه و سرانجام به جمله و اقسام آن اختصاص می‌دهد.^۱
دکتر طلعت بهاری با مقدمه‌ای از حروف و هم‌جا همزده و بعضی از حروف

حرکت و تعدید و تنوین و ... بخش اول را با اسم شروع می‌کند.^۲
دکتر خیابنده از اجزای سخن آغاز می‌کند و پس از حرف و
هم‌جا و آستان و لفظ و وند و کلمه و جمله و کلام و ملاحظاتی
ترباره بعضی از حروف و سرانجام به حقیقت جمله می‌رسد که مورد ملاحظه همه
نافتد آموزان است.^۳

۱- ج اول تا ص ۱۹ • ۲- ص ۲۲ • ۳- ص ۳۳ •

۴- ص ۳۳ •

دکتر امیرحسین نعتیان روش پنج استاد را بطور خاصه دنبال می‌کند
و به اقسام کلمات می‌رسد ۱

علی طلائقی پس از تعریف زبان و حروف الفبا مرکبات به جمله
واقسام آن می‌رسد ۲.

محمدکمال طالقانی دستور را با اقسام و ارکان جمله شروع میکند ۳.
دکتر خسرو فرخید ورد پس از گفتار زبان‌شناسی به اقسام کلمه می‌پردازد ۴.
عبدالملک قریب که تقریباً دستور المعطی برای پنج استاد است پس از
همان مقدمات به تعریف جمله می‌پردازد ۵ و در این مورد پنج استاد
با این کتاب اختلاف نادره.

محمد قریب دستور را از جمله و اقسام آن آغاز می‌کند ۶.

صلی کیوان نیز دستور را از جمله آغاز می‌کند ۷.

دکتر محمدجواد مشکور مطابق پنج استاد با مقدماتی بر حروف و
همچنان مرکبات همزه و تنوین شروع میکند و به اقسام کلمه می‌رسد و پس
نعت دستورنامه را اسم تشکیل می‌دهد ۸.

دکتر پرویز ناطق خانی‌نری دستور را با تعریف جمله شروع می‌کند ۹.

عبدالرحیم همایون فرخ پس از مقدمه اولی زبان‌شناسی کتاب اول دستور
جامع زبان فارسی را به اسم اختصاصی داده است ۱۰.

۱- س ۹ • ۲- از کلمه تا کلام س ۳ • ۳- س ۵ •

۴- دستور امروز س ۱۲-۱۳ • ۵- س ۱۵ • ۶- دستورنامه س ۲۰ •

۷- س ۹ •